

TOPLUMSAL HAYATIN MÜNŞEAT GELENEĞİNDEKİ İZLERİ

Ömer İNCE*

ÖZET

Divan edebiyatının oluşup geliştiği yıllarda Türklerin sosyal hayatındaki, makâm-mevkî ayırımına dayanan sosyal statüler, iletişim kurallarının değişmesinde etkili olmuştur. Bu statüye dayalı sosyal hayat, yazışmalarda “a’lâ” “ednâ” “akran” gibi sosyo-kültürel statüleri meydana getirmiştir. Değişen kültürel hayatın sonucu olan bu durum dil ve üslubu da etkilemiştir. Bu dönemle birlikte halkın anlaşma aracı olan dil iletişim kurulacak kişinin sosyo-kültürel konumunun belirlediği bir yapıya dönüşmüş ve böylece kişilerin ne söylediğinden çok, nasıl söylediği önemli hale gelmiştir. Bu yeni anlayışla yazılan inşâ eserlerinde dil bir problem olarak ön plana çıkmıştır denilebilir.

Ulusların kültür hayatları birbirine benzemez. Edebiyat verimleri toplumların kültürel geçmişlerini yansıttıkları için toplumları yakından tanımada önemli malzeme verirler. Toplum içindeki insan ilişki ve iletişimleri, devlet-millet arasında gözlenen münasebet düzeyleri, edebî verimlerde yansıtılmayan ekonomik hayatın işleyişine ilişkin bilgiler, devlet ve sosyal hayatın hiyerarşik iletişimi, makâm, rütbe, ünvan ve yazışmalarda gözetilen kurallar, edebi eserlerde bulduğumuz kültürel zenginliklerimizdendir.

Anahtar Kelimeler: Dîvan Edebiyatı, sosyo-kültürel statü

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.

TRADITION TRACES THE SOCIAL LIFE OF MÜNŞEAT**ABSTRACT**

It can be stated that social statuses based on the office-chair distinction in the social life of Turks in the years in which diwan literature emerged and developed became influential in changing communication rules. The social life based on this status brought forth the socio-cultural statuses such as “a’lâ” “ednâ” and “akran” in correspondences. Being the result of this transformed cultural life; this condition affected the language and style, too. The language, which became the communication means of the people with the coming of this period, transformed into a structure determined by the socio-cultural position of the person to be contacted with. During this period, it was not what people said, but rather how they said it that became important. It can be said that the language stood out as a problem in the literary structuring works that were written with this new understanding.

The cultural lives of the nations do not resemble one another. Since the literature outputs reflect the cultural histories of the societies, they provide significant material in getting familiar with the societies. The human relations and communications within the society, the observed relation levels between the government and the people, the information related to the functioning of the economic life which is not reflected in the literary works, the hierarchical communication of government and social life, the rules observed in office, rank, title and correspondence are among our cultural richness which we find within our literary works.

Key Words: Divan literature, socio-cultural statuses

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Giriş:

Bilindiği gibi Eski Türk edebiyatı nesir sahasının önemli faaliyet alanlarından biri de münşeattır. Münşeât, Arapça “inşâ” kelimesinden ism-i mef’ul olup çoğul yapısıyla kullanılan bir kelimedir. “İnşâ”, “yeniden ortaya çıkarma”, “büyütme”, “bir şeyi tesis etme”, “yapma”, “kaleme alma” anlamlarına kullanılmıştır. Türk edebiyatında edebî nesir için genellikle inşâ terimi benimsenirken, münşeât, zamanla edebiyatta yazma sanatı ve yazışma kurallarını ifade eden bir terim olarak kullanılmasının yanında, bu çerçevede yazılmış güzel yazı örneklerini bir araya getiren eserlerin genel adı olarak da kullanılmıştır.¹

Bu çerçevede bütün Osmanlı devirlerinde dil ve kültür faaliyetlerinin sosyal hayat, hak, hukuk, siyaset, görgü, ahlak gibi alanlarındaki usullerin şekillenmesinde Münşeât geleneği önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle resmî veya gayr-ı resmî ilişkiler temelinde; ast, üst ve eşit seviyedeki hiyerarşinin sağlanması hususunda etkili olmuştur. Üslup yanında, muhataplara hitabın nasıl olması gerektiği belirli standartlarla gösterilmiştir. Bu durum toplumsal düzen bakımından olduğu kadar devlet düzeni bakımından da faydalı olmuştur. Münşeât geleneği, bütün yazışmalardaki dilin kullanımında çok hassas olmuş, kabalığı, saygısızlığı, otorite zaafı sayılabilecek durumları önlemede çok dikkatli davranmıştır. Çalışmamızda bu hususla ilgili olarak İnşâ-i Mergûb ve İlm-i İnşâ’da Müstâmel Lügatler² adlı eserde yer alan inşa kuralları ve örnekleri dikkate alınarak, münşeât geleneği boyutunda Türk Kültürüne sağlanan katkıların temel ilkeleri ve işlevleri ele alınmıştır.

Her milletin edebiyâtı, o milletin millî hayatını yansıtan bir ayna olarak kabul edilir. Türk millî hayatının göstergesi olan edebiyâtımız, milletin tarihte yaşadığı olayların silinmeyen

¹ Ömer İnce, “İnşâ-i Mergûb ve İlm-i İnşâ’da Müstâmel Lügatler”, Ege Üni. Sos. Bil. Ens., (Basılmamış Doktora Tezi) İzmir, 2007, s.6.

² İnce, a.g.e.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

izleriyle süregelmiştir. Bu olayların bazıları milli hayatı bütünüyle etkilemiş ve değiştirmiştir. Sözelimi İslâmiyet'in kabulü genel Türk Tarihi için, İstanbul'un fethi özellikle Osmanlılar için bu türden, sosyo-kültürel hayatta köklü değişimlere sebep olmuş hadiselerdir. Türk ve dünya tarihinin, önemli hadiselerinden biri olan ve Osmanlılar sürecinde gerçekleştirilen İstanbul'un fethi, milli hayatta kısa bir sürede genel bir değişime sebep olmayıp, bir müddet İstanbul çevresiyle sınırlı kalmıştır. Ancak "1453 tarihinde İstanbul'un fethinden sonra girilen kültürel hamleler sonucunda, iktisadi hayatın da sağladığı sosyal refah imkanları ile sosyal hayatta, estetik bir tabakalaşma görülmeye başlanmıştır."³

Fâtih Sultan Mehmet'in yeniden kurmuş olduğu ve müesseselere dayanan devlet yapısı yeni bir kültürün de inşasını gerekli kılmıştı. Bu yeni yapılanmanın sonucu olarak oluşan sosyal çevrenin "yüksek zümre"si ile geleneksel kültürü içinde yaşayan halk arasındaki yaşayış, duyuş ve düşünüşte farklılaşma giderek artmıştır. Yaşayış biçimlerinde görülen farklılaşma, zamanla edebiyatta da görülmeye başlamıştır. Dîvan edebiyatının kuruluş ve gelişme dönemine rastlayan ve bu dönemin özellikle sosyo-kültürel hayatında görülen makâm ve mertebeye dayalı farklılaşmalar, dili ve üslubu da etkileyerek gelişmesini sürdürmüş, münşeât veya yazışma denilen bir geleneğin doğmasına yol açmıştır.

1. Münşeâtların Dil ve Üslûp Özellikleri

Sosyo-kültürel hayatın yeni yapısı içinde oluşan "silâle-i merâtip" genellikle iki kategori içinde ele alınıp, bu iki sosyolojik yapı da üç terimle ifade edilmiştir. Bu kategorilerden biri "**a'lâ**" (Üst) olup, bu terim yüksek zümreye mensup olan siyâsî, idârî ve ilmî otorite sahipleri için kullanılmıştır. Diğer kategori ise "**ednâ**" (Ast) olup, sosyo-kültürel konumu itibarıyla

³ İlhan Genç, Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi –Giriş-, İzmir, 2007, s.391

bu kategoride yer alamayan (avâm) zümre için kullanılmıştır. Münşeâtlarda kullanılan üçüncü terim “akran” kelimesidir. Bu terim münşeâtda kategorik ayrımı ifade etmemektedir. Kategorik özellikleri aynı olan üst tabakanın aralarındaki denkliği vurgulayan bir terimdir. Bu terim kategori içi yazışmaları ifade etmekle beraber aynı zamanda kendisine özgü dili ve üslubu sebebiyle, edebî bir kategori olarak da kabul görmüştür. Bunların yanında Osmanlı toplum yapısı içinde görülen “müslim” ve “gayr-i müslim” tebaaya mensup olma durumu da, münşeât geleneğinde dil ve üslup kullanımını etkilemiştir. Bu sebeple münşeâtla uğraşanlar için dikkat edilen hususlardan biri, kişilerin sosyo-kültürel yapılarına uygun bir dil ve üslûpla yazmak olmuştur.

Aynı durumun nazım sahasında da yaşandığı göz ardı edilmemelidir. Sözelimi Süleymân Çelebi'nin “Vesîletü'n-Necât” ve Şeyhî'nin “Har-nâme”sine kadar edebî eserlerde kullanılan “müşterek Türkçe” geleneğinin, İstanbul'un fethinden sonra önemli bir değişime uğradığı ve Osmanlı Türkçesi'nin meydana geldiği görülür. Bu dönem edebî eserlerinde kullanılan dil ve üslûp, halk ile yüksek zümre arasında sosyo-kültürel bir farklılaşmadan öte, hızlı bir ayrışma sürecine girmiştir. Bu döneme kadar yazılan edebî eserler, genellikle halkı bilgilendirmek, eğitmek maksatlarına yönelik öğretici metin özelliğinde iken; bu süreç ile birlikte edebîliği amaç edinen eserler de yazılmaya başlanmıştır. Bu dönem sanatçıları ilgilendiren, artık eserde “ne” söylendiği değil; “nasıl” söylendiği olmuştur. Belâgati önemli hâle getiren bu yaklaşım, dilin de ağırlaşmasına sebep olmuştur.

Bu bakımdan nazım örneklerinin olduğu gibi, inşa örneklerinin dil ve üslûpları da, muhatabın sosyo-kültürel konumu yanında muhtevaya göre farklılıklar göstermiştir. Bunun sebebi konunun olduğu kadar, muhatabın ilmi, irfânı yanında makam ve mevkii ile ilgili bir husustur. Sözelimi, ednâ'ya yazılan, günlük hayata ilişkin konularla alakalı inşa örneklerinde kullanılan dil ve üslup, daha sade ve anlaşılır iken, a'lâ'ya ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

akran'a yazılan mektupların dil ve üslûbunun edebî olmasına özen gösterilmiştir. Münşe'âtların, herhangi bir konuyu açık, anlaşılır ve samimi bir üslûpla karşısındakine iletmekten çok, yazan kişinin, edebî üsluptaki kapasite ve kabiliyetini kanıtlayıp, kabul ettirmek gibi bir amaçla yazıldıkları söylenebilir. Aşağıdaki örnek "a'lâ"ya yazılmış bir münşeât örneğidir:

"Devletlü 'ināyetlü 'ārifetlü merḥametlü veliyyü'n-ni'ām kesîrû'l-kerem efendüm sulṭānum ḥazretlerinüñ ḥāk-pāy-ı devletlerine rûy-ı 'ubūdet-i sūtūde ve çehre-i ruḳyet-i fersūde kıldıktan soñra Ḥaḳḳ sübhānehū ve te'ālā vücūd-mekrin ḥaḫāsuz eyleyüb rûz be rûz 'ömr-i devletlerin efzūn ve ḳadr-ü hem-ser-gerdūn eylemek sāye-i 'ināyetlerin üzerimüzden dūr ve zāil eylemeye. Āmîn. Dergāh-ı kibriyādan tazarrū° olunur ki ḥazret-i bārī mu'în ü dest-gîrleri olub zaman-ı devletlerinde cemî° bendegān mazhar-ı nevāziş ü iltifātleri olmağıla cenāb-ı bārī Devletlü 'ināyetlü efendimüñ yevmen fe-yevmen devlet ü iḳbāllerin mütezāyid ve murādāt-ı dünyeviyye ve maḳşūdāt-ı uhreviyyelerin taḫşîl eyleye. Āmîn. Şafā vü zevḳle 'ömrüñ ola. Günden güne a'lā gönül hoşlukların kılsun müyesser..."⁴

Örnekte de görüldüğü üzere a'lâ'ya yazılan bazı mektuplarda Türkçe kelime yok denecek kadar azdır. Sıradan bir okur-yazarın bu tür mektupları anlayabilmesi mümkün görünmemektedir. Burada da görüldüğü üzere, inşâ örneklerinde amaç, ne söylendiğinden çok nasıl söylendiği noktasında ele alındığı için dil ve üslup ağırlaşmıştır. Münşeâtta kullanılan dil ve üslup, aynı zamanda yazanın kendi kapasite ve kabiliyetini de karşısındakine gösterme fırsatı bulduğu bir noktadır. Bu husus dikkate alındığında, üslûbun neden içinden çıkılmaz bir hal aldığı daha iyi görülecektir.

Akranların yazışmalarında kullanılan dil ve üslup ile a'lâ'ya yazılan münşe'ât'da görülen dil ve üslup arasında ağırlık

⁴ İnşâ-i Mergûb ve İlm-i İnşâda Müstâmel Lügatler, İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, K. 0036 Yp. 71a/b

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

açısından pek fark yoktur denilebilir. Aşağıda akran'dan akran'a yazılmış bir örnek verilmiştir:

"Se'âdetlū meveddetlū mekremetlū uluvvū'l-himem sultānum ḥazretlerinüñ nādī-i refī'u'ş-şānlarına ser-rişte-i muşādaḳāt keşīde olan mervārid da'avāt-ı ḥālīşāt pervīn-nizām ve ferāid-i teslīmāt şādīḳāt-ı şüreyyā intizām-ı ithāf ü ihdā ü merāsīm istidāmet-i izz ü se'âdetleri mer'î ve müeddī kılinur. Hem-vāre mütekarrer cilve-gāh-ı izzet ü maşīd ve mesned-i 'āfiyet olmaḳdan dūr olmayup zāt-ı me'ālī-şifātları 'avārız-ı eyyāmīden maşūn ve me'mūn olalar. Āmīn. Bundan aḳdem firistād buyurılan mürüvvet-nāmeñiz şeref-riz vüşul mefhūm-ı ma'lūmumuz olmaḳıla dil-ḥāhıñız üzre ḥuşūşlaruñıza temşīt virilüp devletlū şadr-ı a'zam ve bedr-i efhām efendimüze daḫī vukū'ı üzre ifāde ve anlar daḫī cenāblarından ḥoş-nūd ve ḥuşūş-ı mezkūrı istişvāb görmeleriyle ifhām için 'arz-ı muḫlişīye bādī olmuşdur. İnşā-Allahü te'ālā muḫāt-ı ilm-i 'ālīleri buyuruldukta ba'de-zin ḫarafumızı āyīne-i ḫāḫırdan ferāmūş buyurmayub taḫrīk ve rikāb ider semend-i a'zīmet ider ḳulları vāḳı'c oldukça kerem-nāme-i 'ālīleriyle yād ve dil-şād buyurmaları me'mūl ve der-ḫāstdür.⁵

Örnekte de görüldüğü üzere Münşeâtlarda üslûp muhataba göre belirlenen bir özelliktir. Münşe'ât'ta üslup aynı zamanda uzakta bulunan muhâtap üzerinde gıyaben otorite kurmaya da yarayan bir araçtır. Mektubun dil ve üslûbundan hareketle mektup yazanın ve mektup yazılanın ilmî, kültürel ve sanat düzeyi keşfedilebilir. "Bu itibarla hususî mektuplar yazan kadar yazılan kimsenin de birçok hususiyetlerini anlatır."⁶

Toplumsal hayatta değişen insan ilişkileri, zaman içinde ortaya çıkan toplumsal statüler ve yeni konular, münşe'âtlarda yer ve karşılık bulmuştur. Zamanla az kullanılmağa başlayan kelimeler de değişim sürecinde yerlerini

⁵ a.g.e Yp. 45/b

⁶ Tansel, F.Abdullah, "Türk Edebiyatında Mektup", Tercüme Dergisi, sayı 77-80, Ank.-1965. s.405.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

yeni kelime ve terimlere bırakmıştır. Halkın ve öğrenme sürecinde olanların bilmediği bu yeni kelimelerle yazılan inşâ eserlerinde dil zamanla bir problem olarak öne çıkmıştır. Anlama-anlatma sürecinde ortaya çıkan bu problemi çözmek için münşeât kitaplarının bazıları, bu alanda sıkça kullanılan ve yazışan tarafların ihtiyaç duyacakları kelimeleri bir sözlük halinde vermeyi uygun bulmuşlardır.

Türkçe kelimelerin yerine inşâ örneklerinde kullanılması âdetâ kural haline gelmiş Arapça-Farsça kelimelerden bazıları şunlardır.⁷

İbtidā	Baş lamağ	İntihā	Āhır olmak
İstifsār	Hāl hatır sormak	İftihār	Nazlanmak
İntihāb	Öğürtlemek	İnhā	Bildürmek
İş'ār	Bildürmek	İşyāk	Görecegi gelmek
İştibāh	Şüpheler	İltimās	Dilemek
İltifāğ	Bakıb ve esirgemek	İctimād	İnanmağ ve tayanmağ
İhticācen	Cevābdan 'āciz	Ekmāmen	Ağaç çiçegi tomuruğı ⁸
Āverden	Getürmek	Aşāmīden	İçmek
Üftāden	Düşmek	İfkenden	Bırakmağ
Āsūden	Diñlenmek	Ārāmīden	Diñlenmek
Efşürden	Sıkmağ	Āferīn kerden	Alkış virmek
Āferīden	Yaratmağ	Ābāsīden	Şişmek
Āmurzīden	Yarlıgamağ	Lāne	Yuva

⁷ İnce, a.g.t. s.185-205

⁸ Kelime günümüzde "ağaç tomurcuğı"olarak kullanılmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

		kerden	yapmak
Bāl	Göñül	Bāb	Çapı
Beşāret	Müjdelük	Bevvāb	Çapıcı
Bağī	Zulm itmek	Bāğī	Zulm idici
Bikā	Azgun	Bakar	Öküz, Şıgır
Bakḳār	Şıgırmaç	Bakal	Sebz-vāt
Bükā	Ağlamak	Bükī	Çok ağlayıcı
Te'ḥīr	Giru koymak	Te'aḥḥī	Çardaş olmak
Te'dīb	Edeblü tırmak	Te'zīn	Bildürmek
Te'ḥīr	Giru koymak	Te'aḥḥī	Çardaş olmak
Şakīl	Ağır	Şevr	Öküz
Cemīle'ş - şiyem	Ḥuyuları güzel olan	Cīr ü mükāfāt	Sürürlandırmak
Çend-rūz	Birkaç gün	Çendān	Nice nice
Cisr	Köprü	Çīz	Nesne
Ḥulḳ	Boğaz	Ḥamālet	Arka yükü
Ḥurşīd	Güneş	Ḥayme	Çadır
Ḥale	Eyü oğul	Ḥilālinde	Eşnāsında
Ḥuzūc	Öñüne bakmak	Ḥuşūc	Çorkmak
Ḥālī	Tenhā	Ḥūb	Gözel
Ḥoften	Uyumak	Ḥandīden	Gülmek
Ḥārīden	Çaşımak	Ḥırāşīden	Tırmalamak
Ḥāsten	Dileme	Ḥatne kerden	Sünnet olmak
Ḥānden	Okumak	Ḥūn	Çan
Rūz	Gündüz	Rehber	Çılağuz

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Ru'yet	Görmek	Rif'at	Yücelük
Rızā	Hoşnūdluk	Ref ^c	Kaldurmak
Rihlet	Göçmek	Rikāb	Üzengi
Rucū ^c	Dönmek	Remz	İşāret
Ragbet	Kıymetlendürmek	Raḥīm	Esirgeyici
Zinde	Diri	Zenn	Avrat
Zīnet	Bezeyici	Zevāhir	Çiçekler
Zemīn	Yer yüzü	Zīr ü bālā	Aşağı yukarı
Sūrāḥ	Delük	Sipend	Yüzerlik
Sīḥ	Şiş	Saṭvet	Ḳahr itmek
Semī ^c	İşütmek	Saḳīm	Ḥaste
Şehlā	Şaşı	Şūrīde	°Aşık olmuş
Şa ^c īr	Arpa	Şu ^c be	Budaḳ
Şükūfe	Çiçek	Şecā ^c at	Bahādırlık
Şakāvet	Azgunluk	Şem ^c	Mūm
Şeb	Gice	Şehr	Ay
Şakk	İki parça	Şitā	Kış
Şitāb	İvmek	Şemem	Ḳoḳlamak
Şehd	Oğul balı	Şerm	Utanmak
Şāhid	Maḥbūb-ı şekl	Şenī ^c	Fenā fiil
Şādīḳ	Doğru söz	Şumm	Şağır
Şavlet	Ḳatılık	Şavāb	Doğruluk
Şālīḥ	Eyü huylu	Şalāḥıyyet	Eyü işlülük
Şabāḥat	Gözellük	Şamīm	Arı nesne
Şabīḥ	Gözellük	Şu ^c ūd	Yukarı çıkmak
Duḥā	Ḳuşluk	Żamīr	Göñül

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Ḍurūb	Emsāl	Ẓıdd	Birbirine beñzemeyen
Ẓıfda ^c	Ḳurbağa	Ẓabb	Kertenkele
Ḍalālet	Azgunluk	Ẓarūret	Çāresiz
Ṭīn	Çamur	Ṭıfl	Tāze küçük oğlan
Ṭalākat	Hoş sözlülük	Ṭal ^c at	Yavuz
Ṭarafeyn	İki cānib	Ṭarḥ	Atmak
Ṭarīḳ	Yol	Tabḥ	Pişürmek
Ṭaleb	İstemek	Ṭākat	Güci yetmek
Ẓıll	Gölge	Ẓulümāt	Ḳarañluk
Zuhūr	Āşikār	Zarīf	Bezenici
Zulm	Cefākar	Zabbān	Yāsemīn
^c Ayn	Göz	^c Abher	Nergis
^c Andelīb	Bülbül	^c Ammāme	Destār, şarıḳ

Türkçe kelimelere karşılık olarak, münşeâtlarda kullanılması kural haline getirilmiş yabancı kelime örneklerini çoğaltmak mümkündür.

Münşeât, aynı zamanda kişiler arasındaki samimi duyguların iletilmesini sağlayan yazışma usullerini de belirlemiştir. A'lâ'ya ve akrana yazılan mektuplar ne söylendiğinden çok, nasıl söylendiği noktasına yoğunlaştığı için dil ağırlaşmış, ağırlaşan dili sebebiyle de bu yazışmalar eleştirilmiştir. "Mektup tarzı eski edebiyâtçılarımız elinde muhtevayı bir tarafa bırakıp lafız hünerlerine değer vermek yüzünden bu ana vasfını bulamamış, bilakis ondan uzaklaşmıştır.⁹ Böylece münşeâtların dili her eserle biraz daha

⁹ Akün, Ö.Faruk, Namık Kemal'in Mektupları , İst. 1972 s.II.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

ağırlaşarak devam etmiştir. “15.yy. da başlayan bu “edebî nesir” örneği durmadan daha süslü ve daha yapmacık bir yol tutmuştur.”¹⁰

“Ednâ”ya yazılan mektupların dil ve üslubu, daha sade ve anlaşılır bir özellik gösterir. Bu kategori içerisine giren münşeât’ın bir kısmı toplumsal hayatın ticârî yönüyle, bir kısmı sosyal yönüyle, bir kısmı resmî, bir kısmı da hukuku ilgilendiren, bilgilendiren yönü ile alâkalıdır. “Husûsiyetle dînî, tasavvufî ve talimî (didaktik) eserlerde bilinerek sadeliğe dikkat edilmiştir demek de mümkündür.”¹¹ Bu kategoride yer alan münşeâtta görülen anlaşılır dil ve üslûp, muhatabın kültürel düzeyi ile içeriğin özelliğinden kaynaklanmaktadır. Böylece anlaşılır dil kullanımıyla içerik, söz hünerlerine feda edilmemiştir. Hukûkî ve ticârî mektupların içeriğinin, bu yazışmaların dilindeki anlaşılabilirliğin sebebi olarak kabul edilebilir. Aşağıdaki örnek sade dil ve üslupla “Â'lâ”dan “Ednâ”ya yazılmıştır: *“Hâlen çiftliğimiziñ kethüdâsı Hasan ba'de's-selâm inhâmızdur ki benüm birâderüm Hasan zirâ'âtiñ vaqtidür iħmâl itmeyüb nadaz yirlerine muqayyed olub çift yirlerini süresiz ve her ne ki eksük olan lüzümâtları ħâzır ve âmâde idesiz. Ve bu günlerde tarafumuza gelesiz. İktizâ idenleri tedârik idelim iħmâl itmeyelim.”*¹²

Genel olarak yazışanların, birbirlerine gönderdikleri mektuplarında söz hünerleri ile kendilerini kanıtlama, ağır bir dil kullanarak muhatabından daha üstün olduğunu gösterme gayreti içinde oldukları anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak münşeât geleneği de toplumsal statülere önem veren bir anlayışı kabul etmiş, inşânın dil ve üslûbunu da bu anlayışa uygun olarak belirlemiştir.

¹⁰ Gökyay, Orhan Şaik, “*Tanzimat Dönemine Değın Mektup*”, Mektup Özel Sayısı, Türk Dili Dergisi, Sayı 274, 1974, s.17.

¹¹ Çelebioğlu, Amil, Kanûnî Sultân Süleyman Devri Türk Edebiyatı, İst.,1994. s.110.

¹² İnşâ-i Mergûb ve İlm-i İnşâda Müstâmel Lügatler, İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, K. 0036 Yp. 69/a

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

2. Sosyal Hayatta Münşeâtların İşlevselliği:

Münşeât geleneğinde üslubu belirleyen hususun, her zaman toplumsal hayatın makam ve mevki esasına dayanan hiyerarşik konumu olmamıştır. İnanç da toplumsal hayatta üslubu etkilemiş ve belirlemiş bir husustur. Sözelimi müslüman birisine yazılan inşâ'da kullanılan dil ve üslup ile gayr-i müslim birine yazılan inşâ örneğinin dil ve üslubu birbirinden farklılık göstermiştir. Gayri müslim teba'a da kendi içinde farklı sosyo-kültürel tabakalarla ele alınıp, yazışmalar da bu tabakaya uygun dil ve üslupla kaleme alınmıştır. Bu tabakalar münşe'ât eserlerinde genellikle şu tasnifle karşımıza çıkmaktadır:

- a. Yönetici olan gayr-i müslimler,
- b. Ticaretle meşgul olan gayr-i müslimler,
- c. Sıradan yurttaş olan gayr-i müslimler,

Yazışmalarda toplum içinde statü sahibi olan gayr-i müslimlere makamının adıyla, "Eflak Dikası" vb., hiç bir özelliği olmayan gayr-i müslimler için "bayağı kefere", tüccar olan gayr-i müslimlere "sarraf" veya "bazergân" denilerek hitap edilmesinin yanında, isimlerinin önüne "hoca" sıfatı getirilerek de hitap edilmiştir. Hoca kelimesi, h̄âce kelimesinin konuşma dilindeki yaygın kullanılış biçimidir. Sözlükler " h̄âce " kelimesini; hemen hemen aynı karşılıklarla: Efendi, ağa, çelebi, sahip, muallim, profesör, öğretmen, müderris, şeklinde vermiştir. Ancak metinde; müderris, h̄âce, âlim karşılığı olarak "üstâd" kelimesi kullanılmış olup, "hoca" kelimesi üç yerde ve sadece ticaretle uğraşan azınlıklara sıfat olarak kullanılmıştır.¹³ Bu tespit, dil ve kültür arkeolojisi açısından münşeâtların sosyo-kültürel hayatı açıklamada bir katkısı olarak değerlendirilmelidir.

İdari yapının kendi iç yazışmalarında da belirli ve kalıplaşmış bir üslup kullanılmıştır. Kalıplaşmış yapı giriş

¹³ A.g.e. Yp. 61a.

bölümünde söz konusu olup gelişme sonuç kısımları da aynı paralelde sürdürülmüştür. Osmanlı sadaretinden Eflak Dikasına yazılan bir yazının giriş bölümü şöyledir: *"Kudretü'l-ümerā'i'l-milleti'l-müsebbihıyye ʿumde-i küberā ve ʿt-ṭāifetü'l-ʿiseviyye ḥālen Eflāk Dikāsına raʿıyyetlü şadākatlü ḥurmetlü dostumuz Niḳola Dikası ḥutimet ʿavākıbühü bi'l-ḥayr kılına. Ḥulāşa-i kelām mūrış-i irtisām iblāğıyla inhā olunur ki¹⁴ (Baʿdehū merām ne ise taḥrīr oluna.)*

"Bayağı âdemden" nitelemesiyle örneklenen, sıradan müslüman bir yurttaştan Eflak Dikasına yazılan bir yazının üslubu, egemen bir devlete mensup olmanın verdiği gücü yansıtabilecek şekilde güçlü ve buyurgandır: *"Ḥaşmetlü şadākatlü ḥürmetlü Mesīḥıyye ümerāsınıñ umdesi ümmet-i ʿatiḳa-i kübrāsınıñ rütbesi erbāb-ı kilise ve nāḳusuñ güzidesi ve muḥtārı ve fırḳa-i naşārāniñ şāḫıb-i maḥabbet ve iftiḫārı ve ṭavāif-i mīr-i muḥteşemi ḥutimet ʿavākıbühü bi'l-ḥayr kılına. Dostluḡa lāyık islām muşādıḳāt-ı ḳarīn ve maḥabbet ü meveddet muṭābıḳ-ı peyām-ı sālîmet-i rehīn ithāfiyle dostāne nüşet ḥāme-i beride zebān ber vech-i dil-ḥāḫ ḥāşıl-ı merām oldur ki bu defʿa devlet-i ʿaliyyeden ber-vech-i āyīn-i sābıḳa Boḡdan ve budalıḡı ʿuhdeñüze ḥavāle ve sipāriş ve tefvīz olundıḡından nāşī ḫālā āsitāne-i ʿaliyyede baş ḳapu kethüdāñuz ʿAleksan ile görüñüb meyānemizde mertebe-i ḳıyāsdan efzūn dostluk ḫāşıl olmaḡıla ḫāmil-i varaḳa ḳarındaş eʿızz ü ekremim İbrāḫīm Aḡa ḫaber-i meserret ile ol ṭarafa ʿazīmetini münāsib ve ṭarafımızdan ilticā itmekle ol ṭarafa maḫşūş kendüleri daḫī yedine bir ḳıṭʿa mektüb virmeḡin işbu mektüb dostānemize vesīle ve birāderimiz ol ṭarafa ʿazīm ve rāḫī olmuşdur. Bi-minneti'l-ḳadīr merḳūm birāderimiziñ üzerinden me'mūlümüz olduḡı nazarıñüz diriḡ olunmayıb düşen ḫuşūş-ı lāzimesinde müsāʿade ve bir ḳadem evvelce ʿavdet ve ircāsına himmet eylemeñiz mes'ūldür. Mektübümüz teḫī-dest olmamaḡ için*

¹⁴ a.g.e. Yp. 65/b

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009

*tarafımızdan bir miqdār hediye gönderildi. Vuşūlünde aḥz ü kabz idüb ve tarafımıza iş'ār eylemeñiz me'mūlümüzdür.*¹⁵

Sarraf ve tüccar olan gayr-i müslimler için kullanılan dil ve üslupta da egemen ve buyurgan bir tavır görmek mümkündür: *"Rağbetlü şadākatlü ḥürmetlü dostumuz Hoca Kirkor ḥutimet 'avākībühü bi'l-ḥayr kılına mezīd şadākat birle selām fer-cām ve ḥāṭır-ı dostāneleri su'āl olunduğı siyākıyla inhā-yı dostāneleridir ki benim ri'āyetlü dostum bundan aḳdem taraf-ı dostānelerine bir kıṭ'a mektūbumuz vürūd ve bu āna gelince mektūbumuzıñ cevābına muntazırım bir ḥaber āşarı zuhūrı olmayub sene-i sābıkada tutduğıımız iltizām bi-ḥāşıl olub bizlere külliyyen 'özl olunduğı ma'lūm dostāneleri olduḳda bu senenüñ daḥī tecdīdini bizim için mālikāne şāḥibinden aḥz ve zabṭ temessükünü tarafumuza irsāl ve şāyet ki ziyānumuz olanları bir miqdār bu sene-i mübārekede iḥrāc olur me'mūliyle ḥāşşaten ḥāṭır su'ālī zımnında işbu mektūb taḥrīrine bādī olmuşdur. Bi-minneti'l-mevlā vuşūl bulduḳda mādde-i mezkūruñ cevābını mektūbumuz vuşūlünde göndermeñizi maṭlūbumdur.*¹⁶

Sıradan bir yurttaş olan ve "bayağı kefereye" hitabıyla yazılan mektupların dil ve üslubu kısa, öz, ve buyurgandır: *"Ri'āyetlü şadākatlü bizim Artin dostumuz ḥāṭır-ı dostāneleri su'āl olunduḳdan soñra inhāmuzdur ki bizüm çiftlüge varub bir hind tavuğı ve iki bayağı tavuḳ yārınkı gün bizim ḥānemüze getürsün elbetde lüzūmu vardur.*¹⁷

Örneklerden de görüldüğü üzere yazışmalarda kullanılan dil ve üslup, sosyo-kültürel hayata ve "muktezâ-yı hâl"e uygun olarak kullanılmıştır. Bu durum aynı zamanda dönemin edebîlik anlayışına uygun bir tasarruf olarak kabul edilmelidir. Esasen edebiyatta dil ve üslubu belirleyen belâgat

¹⁵ a.g.e. Yp/66a-67a

¹⁶ a.g.e. Yp/67b

¹⁷ a.g.e. Yp/68b

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

kurallarıdır.¹⁸ “Belâgat terim olarak, herşeyden önce maânî (fasih olmak kaydıyla kelamın muktezây-ı hâle ve mekana uygunluğunu sağlama), beyân (en açık bir şekilde ifâde), Bedî’ (kelamı süsleme ve “tevâbi”ini içine alan bir ilmin adıdır.”¹⁹ Dolayısıyla münşeât geleneğinin, belagatın “Kelamın “fasîh” olmak şartıyla hâlin muktezâsına (durumun gereğine) uymasdır” ilkesine göre hareket etmesi tabiîdir. “Hal”den maksat, kelamın söylenmesini gerektiren husûsî sebeptir; “hâlin muktezâsı” ise, bu “mûteber” husûsiyetin îcâplarıdır.”²⁰ Sosyal hayatın tabakalaşma göstermesi, kendisini en çok yazışmada göstereceğinden dolayı, münşî de zamanın ve mekanın ihtiyaçlarına göre kullanacağı dil ve üslubunun sadelik ve edebîliğini buna göre belirlemiştir.

3. Özel Hayatta Münşeâtların İşlevselliği

Münşeâtlar; değişik sebeplerle yazılmıştır. Eş-dostu değişik sebeplerle tebrik etmek için yazılan mektuplara “**Tehniyet-nâme**”, bir görev veya bir ihtiyacı karşılamak için istekte bulunma sebebiyle yazılan mektuplara “**Talep-nâme**”, gördüğü bir iyilik veya aldığı bir hediyeye karşılık şükran duygularını ifade eden mektuplara “**Şükür-nâme**”, İhtiyaç veya zor zamanlarda kendisi veya bir yakını için yetkili bir kişiye yazılan mektuplara “**Şefkat-nâme**”, Yakınılan bir durumun iletilmesi için yazılan mektuplara “**Şikâyet-nâme**”, üzölmüş, teselliye muhtaç eşe dosta yazılan mektuplara “**Tesliyet-nâme**”, bir devlet büyüğüne olan bağılılık ve sadâkati sergilemek ve arz etmek için yazılan mektuplara “**Ubûdiyet-nâme**”, tertiplediği bir cemiyet için eşini dostunu çağırarak üzere kaleme alınmış mektuplara “**Dâvet-nâme**”, din ve devlet büyükleri için, ana-baba için Tanrıdan iyi dilek ve temennîlerde bulunmak üzere yazılmış olan mektuplara “**Duâ-nâme**”, uzun

¹⁸ Geniş bilgi için bkz.: İlhan Genç, Edebiyat Bilimi, Kuramlar-Akımlar-Yöntemler,İst., 2006. s.324-326

¹⁹ Bilgegil, M. Kaya, Edebiyat Bilgi ve teorileri, Ank. 1980 s.19

²⁰ Bilgegil, a.g.e. s.20

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

süre ayrı kaldığı sevdiklerine duyduğu özlem duyguları ile yazılmış olan mektuplara “İştîyâk-nâme”, bir olay veya durumu bilmesi gereken birisine bilgi verme kasdı ile yazılan mektuplara “İlâm-nâme”, eşe dosta gönderilen hediye yanında yazılıp hediye ile birlikte yollanan mektuplara “İrsâl-nâme”, ziyaret edilemeyen, rahatsızlığı işitilen dostların hal ve hatırlarını sormak için yazılmış olan mektuplara “İyâdet-nâme”, sevgi bağlarını pekiştirmek bağlamında yazılmış olan mektuplara “Muhabbet-nâme”, sevdiğine, karısına yazdığı mektuplara “Aşk mektubu” veya “Aşk-nâme”, kendisine iletilen bir konu veya sorulan bir soruya cevap olmak üzere yazılmış olan mektuplara “Cevâb-nâme” gibi adlar verilmiştir. Bu adların çokluğu mektubun sosyal hayattaki işlevselliğini göstermesi bakımından da önemlidir. Toplumsal hayattaki insan ilişkilerinin hemen her biçimini içine alan bu iletişim araçları insan ilişkilerini de canlı tutmuştur denilebilir. Burada sadece muhtevaya karşılık olmak bakımından birer kavramla ifade edilen bu mektuplar nüanslarla ayrılan daha pek çok uygulamaya, bu uygulamalara dayalı adlandırmalara da sahiptir. Bu husus da dikkate alındığında; edebiyat tarihi noktasında mektubun geçmiş toplumsal hayatı “yeniden ihya ve ibdâ” etmekte üstleneceği rolün büyüklüğü daha iyi anlaşılabilir.

Günlük hayatta insanların iş yoğunluğu zaman zaman dostlar arasındaki iletişimin aksamasına sebep olabilir. Böyle durumlarda dosta iletilen küçük bir ot bile eski güzel günlerin hatırlanmasına, dostlukların yinelenmesine sebep olabilir. Geçmişin sosyal hayatında da değişik sebeplerle birbirlerinden uzak kalmış insanlar, yazdıkları mektuplarla dostluklarını diri tutmağa çalışmışlar, yazdıkları mektuplarla da dostluklarını pekiştirmişlerdir. Akran mektuplarının dil ve üslubunun edebîliği içeriğinin önündedir denilebilir. Aşağıdaki örnekte bunu da görmek mümkündür. Mektup “bağlılık” ve “muhabbet” bağlamında kaleme alınmıştır. Akranların birbirlerine yazdıkları mektupların gerekçeleri de değişiktir. Gerekçelere bağlı olarak bu mektupların adları değişik olarak bilinmiştir. “Tavassut-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

nâme”, “Şefkat-nâme”, “Niyâz-nâme”, İltimâs-nâme”, “Muâvenet-nâme” gibi adlarla bilinen mektuplar genellikle ortak özelliklere sahiptir ve bu mektuplar şahsî istekler içermezler. Bunların en önemli ortak yönleri eş-dost yakın çevre için bir tanıdığı referans isteme veya referans vermedir: “Se^câdetlü mekremetlü karındaş-ı e^cizzüm ağâ-yı muhterem hazretleri hem-âre kevkeb-i sa^cd ü ikbâlleri ufķ-ı tevfiķ-ı îzid-i müte^câlden tâlî^c ve dıraḥşân olmak da^cvât-i ḥalâlinde ^carîza-i devâm-cūylarıdırki benüm sultânım hazretleri bâ^cıṣ-ı raķîme ve dâd-perveri çoķa-dâr ^cAli bendeleri ğâyet edîb ve kâr-güzâr bendeleri olub ḥizmet-i şerîfünûzi arzu itmekle ^carz-ı ḥulûşımıza vesîle kılinmışdur. Mercûzdur ki merķûm bendelerin sâir ḥizmet-i şerîfünizde etek der-miyan iden bende-gân cerîdesine kayd buyurmañızdan bu muḥlişların daḥî memnûn ve mesrûr buyurmaları müteveķķî^c ve der-ḥ^câstdür.²¹”

Toplumlarda insanlar önemli ve özel günlerinde sevdiklerini de yanlarında görmek isterler. İnsan hayatında bu günler de sayılıdır. Münşeâtların bir kısmı da düğün, bir göreve atanma, bir başarının kazanılması, vezaretteki başarı gibi sebeplerle yazılmıştır. Üst’ün ast’ı kutlamak için yazdığına “**Tebrik-nâme**” denirken, Ast’ın Üst’ü kutlamak için yazdığı mektuplara genellikle “**Tehniyet-nâme**” denmiştir. Bu tür mektupların yazılma sebebi öğrenilen güzel bir haber karşısında duyulan sevinçtir. Göreve ilişkin terfi ve başarılar yanında; düğün, bayram, hacca gitme ve hacdan dönme genellikle bu mektupların yazıldığı hadiselerin başlıcalarıdır.

Sonuç:

Dil ve kültür tarihi ile arkeolojisi alanı açısından Dîvân Edebiyatı münşe’ât geleneği, sosyo-kültürel hayatın aydınlatılmasında faydalanılması gereken önemli bir alandır. Bunun için inşâ alanı tasnif edilip incelenmeden sosyo-kültürel

²¹İnşâ-i Mergûb ve İlm-i İnşâda Müstâmel Lügatler, İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, K. 0036 Yp. 51/b

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

hayatın işleyişi; sanatçıların bireysel ve yaşadıkları döneme ilişkin sosyal ve edebî hayatı açıklamaya yarayacak bilgiler tam olarak gün yüzüne çıkmayacaktır. Dil ve kültür arkeolojisi alanı açısından pek çok zenginliğimizi barındırıp koruyan münşe'âtlar, gerek konu çeşitliliği, gerek içerik zenginliği itibarıyla; sosyo-kültürel hayatta meydana gelen değişim ve etkileşimleri de takip ve tespit etmede vazgeçilmemesi gereken belgelerdir. Diplomatik yazışmalar bir tarafa bırakılırsa; münşeâtlarda yer alan duygu ve düşünceler, tarafların sosyo-kültürel tabakalarına uygun bir dil ve üslûpla kaleme alınmıştır. Münşe'ât alanı; tarihi gerçeklikler yanında edebî biyografiler ve edebî faaliyetler açısından da önemli ve vazgeçilmez vesikalar olarak ele alınmalıdır. Sanatçıların kişisel mektuplarında, yaşama ilişkin görüşlerini, mizaçlarını, eserlerine etki etmiş olayları veya bunların ipuçlarını bulmak mümkündür. Böylece münşeât geleneğinden yararlanarak; özellikle sanatçıların günlük hayat ve bireysel özellikleri ile edebî kişilikleri arasındaki ilişkiyi gösterecek, onların mizaçlarını daha iyi ortaya koyacak biyografilerin yazılması mümkün olabilecektir. Münşe'âtlar incelenmeden hazırlanan biyografilerin bu sebeple eksiklikler taşıması söz konusudur. Hem edebiyât tarihi'nin, hem toplumbilim'in hem de tarih biliminin önemli belgeleri arasında yer alan münşeâtlar; toplumsal hayatımıza ışık tutacak bilgileri içerdiği için dikkate alınması ve incelenmesi gereken bir birikimdir.

Münşeâtlar, her şeyden önce geçmişin kişilere has iletişim araçlarındandır. Kişiler arasındaki samimiyet, makâm, mevki ve rütbe gibi sosyo-kültürel hassasiyetleri gözeterek, dikkatle yazmak; genelde inşâ'nın her türü için geçerlidir. Şüphesiz özel mektuplar dil ve kültür arkeolojisi alanı açısından ihmal edilmemesi gereken önemli belgelerdir. Bu bağlamda toplum içindeki insan ilişki ve iletişimleri, devlet-millet arasında gözlenen münasebet düzeyleri, edebî verimlerde yansıtılmayan ekonomik hayatın işleyişine ilişkin bilgileri, resmî ve sosyal hayatın hiyerarşik iletişimi, hiyerarşik makâm ve rütbelerin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

unvanları, yazışmalarda gözetilen kurallar, münşeâtlarda bulduğumuz, öğrendiğimiz kültürel zenginliklerimizdir. Yine münşeâtlarda gördüğümüz içerik ve konu zenginliği, yazışmaların kendine ait kelime ve terminoloji varlığı, bu kelime ve terminoloji ile oluşan edebî dil ve üslûp, sosyo-kültürel hayatımızın farklı bir zenginlik göstergesidir.

KAYNAKÇA:

- AKÜN, Ö.Faruk, Namık Kemal'in Mektupları , İstanbul, 1972.
- BİLGEGİL, M. Kaya, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, Ankara, 1980.
- ÇELEBİOĞLU, Amil, Kanûnî Sultân Süleyman Devri Türk Edebiyatı, İstanbul,1994.
- GENÇ, İlhan, Edebiyat Bilimi, Kuramlar-Akımlar-Yöntemler, İstanbul, 2006.
- GENÇ İlhan, Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi –Giriş-, İzmir, 2007.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, “*Tanzimat Dönemine Değın Mektup*”, Mektup Özel Sayısı, Türk Dili Dergisi, Sayı 274, 1974.
- İNCE, Ömer, İnşâ-i Mergûb ve İlm-i İnşâ'da Müstâmel Lügatler. Ege Üni. Sos. Bil. Ens., İzmir, 2007, (Basılmamış Doktora Tezi).
- İNşâ-i Mergûb ve İlm-i inşâda Müstâmel Lügatler, İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, K. 0036.
- TANSEL, F.Abdullah, “*Türk Edebiyatında Mektup*”, Tercüme Dergisi, sayı 77-80, Ankara, 1965.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*